

TAMMI

Simo Muir

EI ENÄÄ KIRJEITÄ PUOLASTA

Erään juutalaissuvun kohtalonvuodet

Abender: L. Grandapel, in
Warthenau O/S N. Ring 20

Postkarte

SIMO MUIR

EI ENÄÄ
KIRJEITÄ
PUOLASTA

Erään juutalaissuvun kohtalonvuodet

ESILEHTIEN SUKUPUU JA KARTTA: MIKA KETTUNEN

© 2016 SIMO MUIR JA KUSTANNUSOSAKEYHTIÖ TAMMI

ISBN 978-951-31-7531-3

PAINETTU EU:SSA

Sisällys

KIIITOKSET.....	7
JOHDANTO.....	9
VIIMEINEN KESÄ YHDESSÄ.....	17
SOTA	37
PORTIT SULKEUTUVAT.....	53
ASEVELJIÄ	70
KUOLEMAN LIUKUHIHNA	87
TOTUUS VALKENEE.....	107
HILJAISUUS LASKEUTUU.....	118
KADDIŠ	136
KOHTALON KEVÄTKESÄ	151
AUSCHWITZ	164
KOHTI VAPAUTTA	175
KIRJEITÄ KESKUSKADULLE	190
LÄHTÖ PUOLASTA	208
SODAN VARJO	218
TAKAA-AJO	235
EPILOGI: ŁÓDŹ 2011 – OŚWIĘCIM 2014.....	250
KUVALUETTELO.....	264
VIITTEET.....	266

KIITOKSET

Tätä kirjaa ei olisi ollut mitenkään mahdollista kirjoittaa ilman monien ihmisten apua ja kannustusta. Ensiksi haluan kiittää sydämellisesti kirjan kirjoittamiseen johtaneeseen tutkimukseen haastateltuja henkilöitä, Nena Kafkaa ja Abraham Blaugrundia (Ramat Gan) sekä edesmenneitä Hanna Eckertiä (o.s. Blaugrund, 1924–2013), Mayer Franckia (1928–2012) ja Isak Kantoria (1926–2015). Haluan lisäksi kiittää Blaugrund-suvun jäseniä, jotka ovat auttaneet minua monin tavoin kirjan tekemisen aikana, Anna Baranin (o.s. Unger, 1928–1979) tytärtä Ira Barania (Tukholma), Hanna Eckertin lapsia Eva Tenhoa ja Harri Eckertiä, Bas-Schewa Hasanin (o.s. Blaugrund, 1919–1956) tytärtä Galit Hasan-Rokemia (Jerusalem), Nena Kafkan tytärtä Raja Kafkaa (Jerusalem) ja Abraham Blaugrundin (1930–1990) vaimoa Sonja Blaugrundia (Göteborg).

Haluan erityisesti kiittää Filip Sikorskia (Budapest), joka kommentoi käsikirjoitusta sen eri vaiheissa ja auttoi puolan-kielisten asiakirjojen kääntämisessä. Haluan kiittää myös Laura Ekholmia käsikirjoitukseen liittyvistä monista keskusteluista. Kannustuksesta kirjan kirjoittamiseen ja monista neuvoista haluan kiittää lämpimästi Oula Silvennoista ja Eva Odrischinskya (Jerusalem). Meliza Amitylle (Neve Monosson, Israel) kiitos moniin kirjan henkilöihin liittyvistä henkilötiedoista ja siitä, että sain viettää kuukauden Amityjen

talossa suunnittelemassa kirjan käsikirjoitusta keväällä 2014.

Lisäksi haluan kiittää monista kirjan aiheeseen liittyvistä keskusteluista Lilly Millneriä, Hadas Weissia (Halle, Saksa), Serah Beizeriä (Jerusalem), Mikaela Hasania, Ida Suolahtea, Łucja Morowska (Leeds), Boris Rubanowitschia, Eija Starkia, Antti Piristä, Silvia Hosseinia, Louis Lewinskyä, Hannu Toivosta, Gideon Bolotowskya, Mindele Londonia (Tel Aviv), Marko Röhriä, Jakub Goldbergia (1924–2011, Jerusalem), Dan Kantoria, Laila ja Tico Takolanderia, Malte Gaschea, Pauli Riihilahtea, Oren Romania (Jerusalem), Heini Lehtosta (Budapest), Rita Kleimania, Karmela Liebkindiä, Zbyszek Sikorskia (Varsova), Kristin Helgakeria ja Helen Beerä (Oxford), Yvonne Westerlundia ja *Performing the Jewish Archives* -projektin (Leedsin yliopisto) kollegoja.

Haluan myös kiittää seuraavien arkistojen henkilökuntaa asiantuntevasta avusta: Kansallisarkisto, Ulkoasiainministeriön arkisto, Yad Vashem (Jerusalem), The Central Zionist Archives (Jerusalem), Ghetto Fighters' House Museum (Länsi-Galilea), American Jewish Joint Distribution Committee Archives (Jerusalem/New York), Żydowski Instytut Historyczny (Varsova), YIVO Institute for Jewish Research (New York), National Archives and Records Administration (Washington), United States Holocaust Memorial Museum (Washington), Riksarkivet (Arninge, Tukholma).

Kirjan kirjoittamista ovat tukeneet Suomen tietokirjailijat ry ja WSOY:n kirjallisuussäätiö. Heille kaunis kiitos tästä.

Tammen puolelta haluan erityisesti kiittää kustannuspäällikkö Markku Aaltoa, kustannustoimittaja Iiro Kuurannetta sekä graafista suunnittelijaa Markko Tainaa.

Leedsissä 23. toukokuuta 2016

Simo Muir

JOHDANTO

Tutustuin Blaugrund-suvun jäseniin ensimmäisen kerran Helsingin juutalaisen yhteisön parissa perustetussa jiddišinkielisessä keskustelupiirissä vuonna 2000. Olin juuri palannut Lontoosta, missä olin valmistunut jiddišin kielen maisteriksi, ja samaan aikaan oli Helsingin juutalaisyhteisössä herännyt ajatus keskustelupiiristä, *šmues-kraizista*, jossa vanhempi polvi voisi verestää jiddišin kielen taitoaan, joka oli vuosien saatossa ruostunut. Keskustelupiirissä, jota veti Isak Kantor, kävi yleensä hieman toistakymmentä henkilöä, joiden keski-ikä oli yli 75 vuotta. Kafkan pariskunta, Nena ja Faivel, oli aktiivisimpia kävijöitä. Kuulin, että Nena oli yksi Suomeen tulleista holokaustista selviytyneistä ja että hän oli kotoisin Lounais-Puolasta. Hän tuli Suomeen, koska hänen enonsa Bernhard Blaugrund asui Helsingissä. Holokausti ja sodan kokemukset eivät kuitenkaan yleensä olleet keskustelupiirin puheenaiheina, ja ymmärsin myös tämän olevan aihepiiri, jota Nena halusi kaikin tavoin välttää.

Keskustelupiirissä kävi myös toinen Puolasta kotoisin oleva henkilö, Mayer Franck, joka oli niin ikään selvinnyt holokaustista ja tullut Suomeen pian sodan päätyttyä. Mayer kertoi, että sodan aikana Nenan äidinpuoleinen Blaugrund-suku oli ottanut hänet turviinsa Łódźin getossa. Sodan

jälkeen Bernhard Blaugrund oli auttanut myös Mayeria tulemaan Suomeen. Toisin kuin Nena, Mayer puhui usein omaaloitteisesti sodanaikaisista kokemuksistaan Łódźin getossa ja Auschwitzin keskitysleirissä sekä eloonjäämisestään.

Joitakin kertoja keskustelupiirissä vieraili myös turkulainen Hanna Eckert. Hän oli Bernhard Blaugrundin tytär, Helsingissä syntynyt, ja Nena Kafkan serkku. Hän muisteli mielellään isäänsä, jolla oli ollut menestyvä tekstiilialan yritys Helsingissä ja joka auttoi monin tavoin Suomeen Itävallan vuoden 1938 natsi-Saksaan liittämisen (*Anschluss*) jälkeen tulleita juutalaisia pakolaisia.

2000-luvun alussa oma akateeminen tutkimukseni ei mitenkään liittynyt toisen maailmansodan aikaan tai holokaustiin. Valmistelin Helsingin yliopistossa väitöskirjaa Helsingissä puhutusta jiddišin kielestä ja jiddišinkielisestä kulttuurista Helsingin juutalaisessa yhteisössä. Asuin tuolloin Etu-Töölössä ja tapasin usein matkallani yliopistolle Mayerin, joka mielellään jutteli kanssani äidinkielellään jiddišiksi. Itselleni tämä antoi ainutlaatuisen mahdollisuuden kuulla hänen kotiseutunsa Zgierzin ja Łódźin alueen murretta. Hyvin usein keskustelut ajautuivat koskemaan sota-ajan kokemuksia, yksittäisiä tapahtumia ja hänen lähipiiriinsä kuuluneiden henkilöiden kohtaloita. Keskustelussa toistui usein nimi Perek. Tämä oli Bernhard Blaugrundin nuorempi veli, jolla oli ollut Łódźissa niin ikään menestyvä tekstiilialan yritys ennen sotaa ja joka oli saksalais miehityksen aikana toiminut Łódźin geton turkistehtaan johtajana. Mayer kiitti selviytymisestään getossa nimenomaan Pereciä ja hänen siskoaan Malka Rabinowiczia, jonka perheen luona hän sai asua. Seisoin usein pitkät tovit Stockmannin tavaratalon ihmisvilinässä kuuntelemassa Mayeria. Syventyessään kertomaansa hänellä oli tapana tarttua minua tiukasti ranteesta

ja toistaa jiddišiksi: *Farštaisti vus ikh zug?! – Ymmärrähän, mitä minä sanon?!*

2000-luvun puolessavälissä tutustuin lähemmin Hanna Eckertiin. Työskentelin tuolloin Kansallisarkistossa ja järjestin Suomen juutalaisten arkiston laajaa valokuvakokoelmaa. Hanna sanoi pystyvänsä auttamaan minua ihmisten tunnistamisessa, joten matkustin hänen luokseen Turkuun. Tästä tapaamisesta kehkeytyi vierailujen sarja. Kuvissa näkyvät kasvot herättivät Hannassa paljon muistoja. Keskustelut johtivat usein hänen isäänsä Bernhardiin, hänen perheensä avustamiin itävallanjuutalaisiin pakolaisiin sekä hänen omiin kokemuksiinsa lottana. Hanna näytti myös valokuvia siskonsa kanssa tekemältään matkalta sukulaisten luo Puolaan juuri ennen sodan puhkeamista sekä eloonjääneiden sukulaisten jälleennäkemisestä sodan jälkeen.

Vähitellen kuva Blaugrund-suvun vaiheista Suomessa ja sen järkyttävästä kohtalosta holokaustin aikana Puolassa tarkentui. Suullisen muistitiedon lisäksi onnistuin keräämään runsaasti Blaugrundeja ja suvun sodanaikaisia vaiheita koskevia asiakirjoja. Vuosina 2011–2014 olin mukana Suomen Akatemian rahoittamassa tutkimushankkeessa ”Hiljaisuuden kulttuurit: *Vergangenheitsbewältigung* ja sen suomalaisen version kehittyminen”, jonka tavoitteena oli selvittää Suomen suhdetta Saksan kolmannen valtakunnan toimeenpanemaan Euroopan juutalaisten kansanmurhaan ja sitä, miten suomalaiset historioitsijat ovat tästä kirjoittaneet kylmän sodan aikana. Oma tutkimukseni käsitteli erityisesti suomenjuutalaisen yhteisön johdon sodanaikaista päätöksentekoa ja sodanjälkeistä muistipolitiikkaa.¹ Hankkeen aikana minulle tarjoutui ainutlaatuinen mahdollisuus vierailla arkistoissa Tukholmassa, Varsovassa, Jerusalemissa ja Washingtonissa. Käydessäni läpi arkistojen aineistoja löysin usein, sattumalta-

kin, Blaugrundeja koskevia asiakirjoja. Tämä selittyi osittain sillä, että veljekset Bernhard ja Perek kuuluivat molemmat yhteisöjensä johtoportaan ja olivat muutenkin vaikutusvaltaisessa asemassa.

Aloin suunnitella Blaugrund-sukua käsittelevän kirjan kirjoittamista ja etsin sille rahoittajaa ja kustantajaa. Tässä vaiheessa myös Nena oli valmis kertomaan oman selviytymistarinansa ja antamaan hyvin arvokkaiksi osoittautuneita tietoja oman perheensä vaiheista Kozięglowysssa ja koko Puolan puoleisen Blaugrund-suvun kohtalosta sodan aikana. Kun holokaustin kauheuksista oli kulunut lähes seitsemänkymmentä vuotta, hän sanoi olevansa vihdoinkin kyllin vahva puhumaan näistä asioista järkyttymättä itse.

Haastattelujen aikana tiedustelin, olisiko Nenalla valokuvia tai asiakirjoja, jotka liittyisivät hänen sukunsa vaiheisiin. Aluksi hän kertoi, ettei mitään asiakirjoja ollut säilynyt, mutta suureksi hämmästykseksensä hän kuitenkin löysi eräiden valokuvien lomasta nipun kirjekortteja, jotka oli lähetetty sodan aikana Puolan getoista Helsinkiin Bernhard Blaugrundin Keskuskatu 1:ssä sijaitsevan yrityksen toimitiloihin. Viimeisimmät näistä kirjeistä oli lähetetty tammikuussa 1943, jolloin osa Blaugrund-suvun jäsenistä oli jo kaasutettu kuoliaiksi Auschwitz-Birkenau ja Treblinkan kuolemanleireissä. Kirjeistä kävi ilmi, että Bernhard onnistui pitämään yhteyttä sukulaisiinsa ja avustamaan heitä vielä ”lopullisen ratkaisun” ollessa jo täydessä käynnissä. Löytyneet kirjeet osoittautuivat hyvin keskeisiksi tämän kirjan kirjoittamisessa. Kirjekortteja ei ole säilynyt monta, mutta niistä käy ilmi, että kirjeiden vaihto oli tiheää ja että Bernhard oli yhteydessä moniin sukulaisiinsa Puolassa.

Tammikuussa 2014 vierailin Jerusalemissa holokaustin juutalaisuhrien muistoksi perustetun Yad Vashemin muisto-

alueen arkistossa ja minulle tarjoutui myös mahdollisuus vierailulla Nenan tyttären Raja Kafkan kanssa Abraham Blaugrundin luona Rehovotissa. Abraham oli Bernhard Blaugrundin veljenpoika ja Nenan serkku. Abraham suostui kertomaan oman perheensä kohtalosta sodan aikana. Vuotta myöhemmin löysin viimeisen palan Blaugrundin suvun vaiheita kuvaavaan palapeliin, kun tapasin Tukholmassa erään seminaarivierailun aikana Ira Baranin. Hänen äitinsä Anna Baran oli Bernhardin siskontytär ja niin ikään Nenan serkku. Ira ehti haastatella äitiään Turussa ennen hänen ennenaikaista kuolemaansa vuonna 1979. Ira antoi ystävällisesti käyttöni tekemänsä kolmetuntisen haastattelun, jossa hänen äitinsä kertoo eloonjäämisestään holokaustin aikana. Iran onnistui myös löytää äitinsä papereiden joukosta lisää sodanaikaisia Bernhardin vastaanottamia kirjeitä.

* * *

Blaugrundin suvun vaiheet avaavat uudenlaisen näkymän suomenjuutalaisten asemaan toisen maailmansodan aikana ja muokkaavat käsitystä holokaustin suhteesta Suomeen. Blaugrundien tarina haastaa sen yleisen ajatuksen, jonka mukaan suomenjuutalaiset elivät tietämättöminä juutalaisten kohtalosta Saksan miehittämissä maissa ja kokivat olonsa turvatuksi Suomessa. Aiempi kirjallisuus on keskittynyt lähinnä Suomeen tulleiden juutalaisten pakolaisten ahdistukseen sekä heidän ja juutalaisten sotavankien luovutuksiin saksalaisille, mutta ei niinkään Suomen juutalaisyhteisön tietoisuuteen ja reaktioihin ympärillään tapahtuviin asioihin sodan ja holokaustin aikana.²

Tekemäni arkistolöydöt osoittavat, että suomenjuutalaisen yhteisön johto oli joulukuussa 1942 täysin tietoinen juutalais-

ten massatuhonnasta ja teki tarvittavia selviytymis- ja pelastautumissuunnitelmia. Kirjeiden välityksellä Blaugrundit pystyivät seuraamaan sukulaistensa tilannetta Puolassa. Kun kirjeitä ei enää saapunut vuoden 1943 alun jälkeen, Bernhard Blaugrundin perhe saattoi vain vetää omat johtopäätöksensä sukulaistensa kohtalosta. Pelko omasta tulevaisuudesta kasvoi huippuunsa kesällä 1944.

Blaugrundin suvun vaiheet kertovat meille näin ollen toisen maailmansodan ajan juutalaisvainoista ja suomenjuutalaisten vaiheista yhtenäisen tarinan, jossa juutalaisten kansanmurha ei ole vain jokin ”muualla” tapahtunut hirvittävä asia, josta kuultiin vasta sodan jälkeen, vaan se oli tiedossa ja läsnä ihmisten mielissä myös Suomessa. Tarina myös haastaa käsityksen, jonka mukaan suomenjuutalaisten sodanaikainen historia olisi jotenkin erillinen ja irrallaan muiden juutalaisten yhteisöjen historiasta.

Tutkimukseni aikana esille tulleet yksittäisten ihmisten muistot ja historialliset asiakirjat osoittavat, miten monet asiat joko jäävät tai tietoisesti jätetään täysin unohduksiin kollektiivisessa muistissa ja toisen maailmansodan yleisessä muistikulttuurissa. Hanna Eckertiä lainaten ”joistain asioista ei vain ollut sopivaa puhua sodan jälkeen”. Valvontakomission saapuessa Suomeen syksyllä 1944 juutalainen johto alkoi luoda siloteltua kuvaa Suomen sodanaikaisista tapahtumista ja juutalaisten asemasta maassa. Suomi esitettiin maana, jossa juutalaiset taistelivat ilman minkäänlaisia ristiriitoja muiden suomalaisten rinnalla. Tämä kuva tuki yleistä suomalaista käsitystä siitä, että Suomi oli täysin vapaa antisemitismistä ja pyrki kaikin tavoin suojelemaan juutalaisia kansalaisiaan. Lähempi tarkastelu osoittaa, että tältäkin osin historia on monisyisempi.

Blaugrundin suvun tarina antaa myös kuvan suomenjuutalaisten ristiriitaisesta tilanteesta toisen maailmansodan

aikana, heidän osallistumisestaan muiden maan kansalaisten rinnalla sotaponnistuksiin Neuvostoliittoa vastaan, mikä jatkosodan aikana tarkoitti aseveljeyttä maan *de facto*-liittolaisen Saksan kanssa. Tarina myös kertoo, miten suomenjuutalaiset auttoivat Saksan harjoittaman juutalaisvastaisen politiikan pakolaisia, joiden tilanne oli ajoittain hälyttävä.

Blaugrundin laajan suvun vaiheet Puolassa kertovat yksittäisten ihmisten kohtaloiden kautta konkreettisella tavalla puolanjuutalaisen elämän ja kulttuurin systemaattisesta tuhosta, kärsimyksestä ja murhaamisesta keskitys- ja kuolemanleireillä sekä eloonjäämisestä kaiken hävityksen keskellä. Eloonjääneiden sodanjälkeiset vaiheet osoittavat, miten sopeutuminen normaaliin arkeen ei sujunut ongelmitta ja miten sodan ajan kauhut seurasivat mukana myös konkreettisella tavalla oikeustapauksissa, joissa eloonjääneet ja uhrien omaiset hakivat oikeutta kokemuinsa vääryyksiin.

Kansainväliseen holokaustia käsittelevään kirjallisuuteen Blaugrundien suvun tarina tuo ainutlaatuisen suomalaisen näkökulman ja ulottuvuuden. Holokaustin tutkimuksessa on totuttu puhumaan kansanmurhan toteuttajista, uhreista ja sivustaseuraajista (engl. *perpetrators, victims, bystanders*). Tässä jaottelussa suomenjuutalainen yhteisö on pitkälti sivustaseuraajan ja joidenkin juutalaisten pakolaisten ja sotavankien kohdalla uhrin asemassa. Toisaalta näiden holokaustin tutkimuksen klassisten jaottelujen rajat myös hämärtyvät, sillä kansainvälinen juutalainen yhteisö on nähnyt suomenjuutalaiset jopa saksalaisten kollaboraattoreina ja osasyllisinä kansanmurhan jatkumiseen.

Tämä kirja perustuu pääosin Blaugrundin suvun jäsenten haastatteluihin vuosina 2005–2014. Haastatteluiden lisäksi tärkeäksi lähteeksi tutkimuksessa osoittautuivat 1950-luvulla Saksan liittotasavallalle tehdyt korvaushakemukset ja niiden sisältämät todistajanlausunnot sekä Perec Blaugrundin muistitiimerkinnät 1950-luvulta. Muistitiedon lisäksi tukeudun Blaugrund-sukua koskeviin historiallisiin asiakirjoihin, kuten suvun hallusta löytyneeseen kirjeenvaihtoon ja eri arkistoista löytyneeseen aineistoon. Łódźin getossa kirjoitettu kronikka, joka julkaistiin kokonaisuudessaan Saksassa vuonna 2007, on ollut keskeinen lähde suvun jäsenten vaiheisiin siellä. Myös suvun hallussa olevalla valokuva-aineistolla on ollut keskeinen sija tutkimuksessa ja tapahtumien todistusaineistona. Olen tässä kirjassa pitäytynyt pääasiassa niissä tapahtumissa ja kokemuksissa, jotka nousevat esiin Blaugrundeja koskevasta aineistosta.

Olen pyrkinyt ankkuroimaan haastatteluiden avulla kerätyn muistitiedon historiallisten asiakirjojen ohella tutkimuskirjallisuuteen. Olen tehnyt tämän siksin, että haastatteluissa tapahtumien tarkempi ajankohta usein hämärtyy, osittain sen vuoksi, että tarkat ajankohdat eivät välttämättä ole yksittäisten ihmisten henkilökohtaisissa kokemuksissa keskeisiä asioita. Joidenkin Blaugrundeja koskevien tapahtumien kohdalla, joissa muistitieto on vähäistä, olen tukeutunut tapahtumien rekonstruktiossa enemmän tutkimuskirjallisuuteen.

VIIMEINEN KESÄ YHDESSÄ

Helsinki–Varsova, kesäkuu 1939

Kesäkuun lopulla helsinkiläisen Bernhard Blaugrundin tyttäret Bas-Schewa ja Hanna nousivat Helsingin Malmin lentokentällä LOT:n koneeseen, joka veisi heidät Baltian kautta Puolaan tapaamaan isänpuoleista sukuaan. Bernhardilla oli tapana käydä noin kerran vuodessa Puolassa tapaamassa äitiään Gitla-Basiaa ja sisaruksiaan ja viedä aina mukanaan yksi tai kaksi perheensä jäsentä tapaamaan sukulaisia. Hanna tai Hansu, kuten häntä yleisesti kutsuttiin, ei ollut käynyt Puolassa vielä kertaakaan, ja siksi Gitla-Basia soitti kesän alussa Helsinkiin ja pyysi poikaansa tuomaan hänet nähtäväksi. Bernhard ei itse pystynyt töidensä takia matkustamaan, joten hän lähetti 15-vuotiaan Hansun matkaan viisi vuotta vanhemman siskonsa Pipsun kanssa.

Parin välilaskun jälkeen kone lopulta laskeutui Varsovan Okęcien lentokentälle. Siellä heitä oli vastassa Bernhardin nuorempi veli Perc, jonka he tunsivat entuudestaan tämän Helsingin-vierailuilta. Lentokentän bussi toi kolmikon

Varsovan vilkkaalle pääkadulle Aleje Jerozolimskielle, jolla sijaitsi juna-asema. Kaupungissa oli Helsinkiin verrattuna suuren eurooppalaisen metropolin tuntua. Pian he olivat matkalla kohti Łódzia, joka oli vain parin tunnin junamatkan päässä.³

Tyttöjen setä Perek, joka oli syntynyt vuonna 1892, oli tunnettu łódzilainen kangastehtailija ja tukkukauppias. Łódź oli suuri tekstiiliteollisuuden keskus, joka tunnettiin Puolan Manchesterina. Iso osa juutalaisesta yhteisöstä oli mukana tekstiiliteollisuudessa, pääosin työntekijöinä kaupungin lukuisissa kutomoissa. Vuonna 1939 kaupungissa oli yli 230 000 juutalaista, mikä oli kolmannes kaupungin väestöstä. Sen juutalainen yhteisö oli Varsovan jälkeen Euroopan toiseksi suurin.⁴

Perek oli asunut Łódzissa jo 1920-luvulta lähtien ja oli onnistunut luomaan menestyksekkään uran. Hänellä ei ollut varsinaista koulutusta alalleen, vaan hän oli oppinut ammatinsa vanhemmiltaan. Nyt hän omisti kahdensadan työntekijän tehtaan Zduńska Wolassa kaksikymmentä kilometriä Łódzista lounaaseen, jossa hän valmisti miesten puku- ja vuorikankaita. Hänen tukkuliikkeensä suurine varastoineen sijaitsi aivan Łódzin keskustassa, sen vilkkaalla pääkadulla Piotrkowska 42:ssa. Talo oli 1800-luvun kivitalo, ja sen pitkulaisella sisäpihalla olivat verstaat ja varastot.⁵

Perek itse asui vajaan kymmenen minuutin kävelymatkan päässä työpaikaltaan, Piotrkowskan poikkikadulla Przejazdilla numerossa 14. Hänen omistamansa talo oli kolmikerroksinen, ja sen alakerrassa oli liikehuoneistoja ja kahdessa ylemmässä kerroksessa asuntoja. Perecin oma nelihuoneinen asunto oli pihanpuoleisessa rakennuksessa. Asunto oli sisustettu arvokkain huonekaluin, itämaisoin matoin, tauluin ja hopeaesinein. Pericillä oli myös kirjastohuone, jossa oli

hieno vanhan juutalaisen kirjallisuuden kokoelma, jonka monet niteet olivat edellisten sukupolvien peruja.⁶

Perec oli erityisen ylpeä perheen rabbinistisesta taustasta, ja juutalainen usko ja perinteet olivat hänelle hyvin tärkeitä, vaikkakaan hän ei itse ollut tiukan uskonnollinen. Hän piti kyllä sapattia ja kävi juutalaisina pyhinä, *jonteiveina*, synagogassa, mutta muuten hän vietti tavallista łódzilaista elämää ja pukeutui samalla tavalla kuin muut keskiluokkaiset puolalaiset.⁷

Perec oli ollut naimisissa, mutta hän oli eronnut vaimostaan eikä heillä ollut lapsia. Vaimo Frania oli ollut kotirouvana, mutta kerrottiin, että lapsettomuus ja Perecin täysi omistautuminen työlleen olivat ajaneet heidät avioeroon. Asunnon ylläpidosta vastasi nyt täysin taloudenhoitajakeittäjä *pani* (rouva) Rózia, jolla oli tytär Danuta, ”Danusia”. Myös Perecin äiti Gitla-Basia asui nyt hänen luonaan Przejazd-kadulla.⁸

Łódź, kesä–heinäkuu 1939

Saavuttuaan Łódziin Pipsu ja Hansu asettuivat taloksi Perecin luo. Siellä heitä odotti heidän *bobensa* Gitla-Basia, jonka Hansu näki nyt ensimmäisen kerran. Hansu aluksi hieman vierasti isoäitiään, sillä vaikka hän ymmärsi hyvin jiddiä, hän ei ollut tottunut puhumaan sitä. Kaiken lisäksi hän joutui jakamaan huoneen isoäitinsä kanssa.⁹

Kaksi vuotta ennen helsinkiläissisarusten vierailua Perec setänsä luona isoäiti Gitla-Basia oli muuttanut Łódziin poikansa luo. Blaugrundin perhe oli lähtöisin pienestä Janówin kaupungista Lounais-Puolasta aivan Częstochowan kaupungin läheltä, joka oli tunnettu ihmeitä tekevästä Mus-

tan Madonnan kuvastaan, *Matka Boska Cześćochowskasta*. Blaugrundien kaikki kahdeksan lasta olivat syntyneet Janówissa. Perhe oli asunut torin laidalla omistamassaan yksikerroksisessa kivitallossa, jossa oli myös oluttupa. Blaugrundit pitivät talossaan kangasliikettä, jonka asiakaskuntaan kuului myös kreivi Potockin perhe. Potockit saapuivat usein kieseillä liikkeen eteen. Heidän palatsinsa ja sitä ympäröivä kaunis puutarha karppilampineen sijaitsivat aivan Janówin keskustan tuntumassa, ja kaupunkilaiset saattoivat käydä siellä kävelyllä.¹⁰

Gitla-Basia, omaa sukuaan Szpilberg, oli syntynyt Janówissa vuonna 1860 ja oli toiseksi vanhin viidestä sisaruksesta. Janówissa ei ollut mitenkään suurta juutalaista yhteisöä, ja hänen puolisonsa Abram-Mordchakaan ei alun perin ollut sieltä kotoisin. Abram-Mordcha oli syntynyt vuonna 1858 Pińczówin kaupungissa, kuusikymmentä kilometriä Janówista kaakkoon, missä oli vanhastaan suuri juutalainen yhteisö. Hänet oli nimetty esi-isänsä Abram-Mordcha Horowizin mukaan, joka tunnettiin Pińczówin *tsadikina*, hasidiryhmän hengellisenä johtajana.¹¹

Abram-Mordchan varhaisen kuoleman jälkeen vuonna 1909 Gitla-Basia jatkoi perheen kangasliikkeen pitämistä ja kasvatti yksin kahdeksaa lasta. Gitla-Basia oli perinteisen uskonnollinen ja piti merkinä tästä peruukkia hiuksiansa päällä. Puolan juutalaisten keskuudessa oli yleinen tapa, että naisen mennessä naimisiin hänen hiuksensa leikattiin ja hän alkoi pitää peruukkia. Gitla-Basia oli erityisen tarkka peruukkinsa ulkonäöstä ja kunnosta, ja hän vei sen aina huollettavaksi samalle peruukintekijälle Cześćochowaan. Muut eivät kelvanneet, eivät edes lódžilaiset liikkeet. Gitla-Basia oli muutenkin tarkka ulkonäöstään ja pukeutui huolitellusti pitkiin, tummiin silkkisiin kävelypukuihin.¹²

Gitla-Basialle perhe oli kaikki kaikessa. Hän kokosi mielellään kaikki lapsensa ympärilleen Czeŝtochowaan. Hänellä oli myös tapana lähettää heille valmistamaansa ruokaa. Esimerkiksi aina ennen juutalaista pääsiäistä *peisakhia* hän lähetti niille lapsilleen, jotka eivät päässeet viettämään pääsiäistä hänen kanssaan, purkitettua hanhenrasvaa, *genzenšmaltsia*, joka oli olennaisen tärkeä tuote liharuokia valmistettaessa. Košersääntöjen mukaan lihan paistamisessa ei voinut käyttää voita, koska liha- ja maitotuotteita ei sekoiteta keskenään. Myös Bernhardin perhe Helsingissä sai aina pääsiäisen alla hanhenrasvalähetysten.¹³

Kaikki Blaugrundin sisarukset olivat vähitellen muuttaneet pois Janówista mentyään naimisiin, viimeisenä nuorin veljeksistä, vuonna 1899 syntynyt Jakób. Tämän jälkeen Gitla-Basia ei enää yksin jaksanut pitää yllä taloa ja liikettä ja hän muutti Percin luo Łódziin vuonna 1937. Tuona pääsiäisenä Blaugrundin sisarukset kokoontuivat vielä kerran Janówiin äitinsä Gitla-Basian luo. Myös Bernhard Helsingistä oli mukana. Veljekset, ikäjärjestyksessä Mojsze-Josif, Bernhard, Perc, Hilary ja Jakób, ikuistivat itsensä studiokuvaan czeŝtochowalaisessa valokuvaamossa. Heillä kaikilla oli yllään muodikkaat villakankaiset puvut ja solmiot. Kuvasta puuttuivat heidän sisarensa Nena-Frymeta ja Malka. Vanhin siskoista, Bajla-Ruchla, oli menehtynyt tuberkuloosiin vuonna 1930.¹⁴

Łódzissa Pipsu ja Hansu viihtyivät kaupungin vilinässä. Przejazd-kadun talon toisella puolella oli puistikko ja mukava ulkokahvila, jossa he usein istuivat ja nauttivat upeasta säästä. He käyttivät paljon aikaa myös kirjoittamalla kirjeitä perheelleen ja ystävilleen Suomessa.

Kaikki kokemukset Łódzissa eivät olleet kuitenkaan positiivisia. Yhtenä päivänä Hansu näki Percin talon ulko-

Jakób (vas.), Bernhard, Perc, Mojsze-Josif, Hil.

puolella, miten talonmies, joka pesi katua vesiletkulla, kas-
teli ilkeyksissään ohikulkeneen perinteisesti pukeutuneen
juutalaisen pojan likomääräksi. Hansu järkyttyi tästä kovin.
Mitään tällaista hän ei ollut Suomessa nähnyt eikä voinut
lainkaan ymmärtää talonmiehen käytöstä ja vihamielisyyttä
juutalaisia kohtaan.

Sosnowiec, 29. kesäkuuta – 4. heinäkuuta 1939

Łódźista tytöt jatkoivat junalla matkaa Percin ja isoäidin
kanssa Sosnowieciin Lounais-Puolaan lähelle Saksan rajaa
tapaamaan Nena-Frymeta-tätiään. Mukaan lähtivät myös
tyttöjen vanhemmat serkut Sura ja Abram-Mordechai eli
Motek, jotka olivat Mojsze-Josifin lapsia.¹⁵

Vuonna 1880 syntynyt Mojsze-Josif oli Blaugrundin veljek-
sistä vanhin ja kaikkein uskonnollisin. Hänellä oli parta, ja hän
pukeutui pitkään tummaan takkiin ja piti aina päähinettä. Hän

Kertomus juutalaisen Blaugrundin suvun vaiheista toisen maailmansodan kauhujen keskellä avaa ainutlaatuisen suomalaisen näkökulman holokaustiin.

Toisen maailmansodan aikana Helsingissä Keskuskatu 1:ssä sijaitsevaan Bernhard Blaugrundin toimistoon virtasi kirjeitä hänen omaisiltaan Puolan getoista. Viimeiset niistä saapuivat tammi-kuussa 1943. Kirjeet ja niiden vähittäinen loppuminen tyystin kertoivat omaa tarinaansa Puolan juutalaisten tuhosta.

Samaan aikaan kun Blaugrundin suvun Suomessa asuvat jäsenet elivät elämäänsä yhdenvertaisina muiden kansalaisten kanssa, heidän omaisiltaan Saksan miehittämässä Puolassa riistettiin ihmisoikeudet. Heidän kohtalonaan olivat keskitys- ja kuolemanleirit. Vain muutama suvun jäsenistä selvi.

Ei enää kirjeitä Puolasta perustuu ainutlaatuisiin haastatteluihin ja aiemmin käyttämättömiin arkistolähteisiin ja piirtää kokonaiskuvan holokaustista ja ennen kaikkea siitä, miten uhatuksi suomenjuutalaiset kokivat asemansa maassa, joka taisteli natsi-Saksan rinnalla.

#kirja

WWW.KIRJA.FI

9 789513 175313

99.1

ISBN 978-951-31-7531-3

Päällys: Markko Taina

Etukannen kuvat: Nena Kafka, takakannen kuva: Hanna Eckert